

Kardos Gábor

Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői

Carl Schmitt nemzetközi jogi nézeteinek¹ vizsgálatát több tényező gátolja, míg egyes fejlemények felvetik aktualitásuk kérdését. Ezek tárgyalását három tényező is nehezíti:

1. A második világháború után kialakult nemzetközi jogrend azon az univerzális és idealista absztrakt normativizmuson alapul, amelyet Schmitt oly hevesen bírált. Igaz, a Biztonsági Tanács „vétőrendje” a hatalmi realitások bevezetését jelentette az államok absztrakt egyenlőségét tételező nemzetközi jogrendbe. A tételes nemzetközi joggal foglalkozó számára Schmitt ez utóbbi fejlemény ellenére egy másik nyelven beszél, amely az absztrakt fogalmakban csupán a konkrét hatalmi érdekek leplezőit, és nem azok szabályozóit látja.
2. A jogtudományban a második világháború után fordulat állt be, és az a „hatalmi realizmus”, amelyet Schmitt is képviselt, egy önálló diszciplínának, a nemzetközi kapcsolatok elméletének egyik irányzatává fejlődött.
3. Schmitt nézetei összekapcsolódtak a náci Németország hivatalos külpolitikai doktrínájával, amely nem csupán gyakorlati, de intellektuális vereséget is szenvedett.

Ugyanakkor Schmitt felfogásának aktualitását illetően a következő kérdések vehetők fel:

- a) Schmitt felfogása vajon mennyiben kapcsolható az európai integráció „Európa-erőd” értelmezéséhez?
- b) Schmitt nézetei mennyiben értelmezhetők az amerikai hegemonia és a morális elvekre hivatkozó amerikai külpolitika mai kritikájának összefüggésében?
- c) Aktuálissá teszi-e Schmitt nézeteit a globalizáció?

Tanulmányom végén visszatérek a felvetett kérdésekre, ezt megelőzően azonban igyekszem röviden összefoglalni Schmitt legfontosabbnak tekintett nemzetközi jogi megállapításait, különös tekintettel a „nagyterrend” koncepciójára.

Schmitt nemzetközi jogi felfogásának a lényegét foglalja össze a következő megállapítás, amely *Nationalsozialismus und Völkerrecht* című, 1934-es írásából származik: az államközi kapcsolatok és társulások joga nem vezethető le az absztrakt normativista, szabályorientált jogi gondolkodásból, mert ez a jog egy konkrét rend létszerű bizonyosságának a kifejeződéséeként mindig meghatározott államok (nagyhatalmak) és népek sajátos vonásaiból ered (SCHMITT 1934). Lényegében ezt a tézist ismétli meg 1950-ben, a föld új nomoszáról szóló könyvében (SCHMITT 1950): az absztrakt és üres formalizmus csupán elrejti magát a valóságot, melynek lényege a nagyhatalmak által

¹ Carl Schmitt nemzetközi jogi írásaiból a legjelentősebbnek ítélteteket a *Telos* folyóirat publikálta angolul a kilencvenes években, így például 1996-ban a második világháború utáni nézeteit összefoglaló, de részben a háború alatt írt *Der Nomos der Erde* második fejezetét. Írásom ezekre a közlésekre támaszkodik, továbbá bőven merít a következő értelmezésekből: CARTY 2001; VAGTS 1990; KOSKENNIEMI 1989, 194–201; s főként KOSKENNIEMI 2001, különösen 238–249, 415–465.

létrehozott és fenntartott konkrét rend, illetve az a tényszerűség, hogy ezt a rendet semmi sem pótolja. A nemzetközi jogi üres formalizmus lényegében az államok közötti kompetenciák absztrakt, a hatalmi viszonyoktól független elhatárolására törekszik. Ezen absztrakt rend nézőpontjából minden állam szuverén és az államok szuverenitásának mértéke egyenlő. Ebből a felfogásból, hangsúlyozza Schmitt, hiányzik a konkrét területtel fennálló természetes kapcsolat, a saját tér meghatározta érdekek és gondolkodás kifejeződése. Tudásszociológiailag tekintve a jogállami és nemzetközi jogi formalizmus a zsidó szellem terméke, a konkrét területhez nem kötődő, absztrakt koncepciókban otthonra lelő zsidó származású jogászoknak köszönhető. Hans Kelsen például az államterületet, egy letelepedett nép terét egyszerűen a kompetencia elosztásának tekinti a nemzetközi jogrenden belül, nála az állam nem konkrét hatalmi tényező, hanem egyszerűen a belső jogrend metaforája. Az állam szuverenitása, amely Schmitt szerint „tiszta tény”, Kelsennél csupán azoknak az absztrakt lehetőségeknek a halmaza, amit a nemzetközi jogrend megenged a számára (SCHMITT 1941). Egyébként Schmitt szuverenitásértelmezése, amelynek lényege a rendkívüli helyzet feletti ellenőrzés, megjelenik a nemzetközi jog legfontosabb forrásáról, a nemzetközi szerződés alapjáról vallott felfogásban is. Eszerint a nemzetközi szerződés valójában a fenntartás jogintézményén nyugszik, amennyiben az államok a főszabálytól való eltérés lehetőségét biztosító fenntartással megőrzik a rendkívüli helyzet feletti rendelkezési jogukat, és ezzel az állam létét illető kérdésekben lényegében továbbra is szuverének maradnak.

Az előbbieken jellemzett absztrakt gondolati konstrukciót Schmitt szerint azok próbálták a világra rákényszeríteni, akiknek érdekében állt, hogy e mögé bújva saját érdeksérelmüket a nemzetközi jogrend megsértéseként tüntethessék fel. Konkrétan az antant, főként az angolszász nagyhatalmak tettek erre kísérletet a Versailles-ban elfogadott békerendszerrel és a Népszövetség létrehozásával. A Népszövetség működésének kezdetén még kifejezhette volna Wilson liberális demokrata ideológiáját, de amikor olyan államokkal bővült ki, mint a bolsevik Szovjetunió vagy a Mussolini vezette Olaszország, megszűnt valódi értékközösség lenni, és csak mint opportunisták szövetsége működhetett. (Egyébként a második világháború után Schmitt ENSZ-szel szemben megfogalmazott kritikájának is az a lényege, hogy heterogén tagsága eleve lehetetlenné teszi érdemi fellépését. A valódi közösség hiánya folytán az 1945 utáni új nemzetközi jogrend is gyökértelenné válik.) Ez együtt járt az olyan kulcskategóriák, mint a háború, béke, agresszió, biztonság értelmezési monopóliumának megteremtésével, ami igazi egzisztenciális értékközösség híján lehetővé tette, hogy a legerősebbek egyszerűen saját érdekeiknek megfelelő jelentést tulajdonítsanak nekik, hogy érdekeiket egyetemes érdekek, értékeiket (liberális demokrácia, emberi jogok és így tovább) egyetemes értéknek tüntessék fel. Az absztrakt konstrukció felhasználásával így teremtették meg a lehetőségét, hogy ellenségeiket az emberiség ellenségeinek nyilváníthassák, s az ellenük való háborút minden állam kötelességévé tegyék. A háború célja tehát már nem az érdekkonfliktus „párbaj” útján való eldöntése, hanem az ellenség megsemmisítése.

Az Egyesült Államok Theodore Roosevelt politikájával kezdődően vált univerzális imperialistává, és Wilson révén értékeit egyetemes értékeként tételmező nagyhatalommá. Előtte azonban az Egyesült Államok – a nyugat és dél felé egyre bővített államterülete folytatásaként – az amerikai kontinensen, a Monroe-elv (Amerika az amerikaiaké, és annak ügyeibe az európai hatalmak nem avatkozhatnak be) meghirdetését követő-

en hatalmi érdekeinek megfelelő nagytérrendet alakított ki. A nagytérrend gondolata Schmittnél eredendően gazdasági jellegű, amennyiben kezdetben a tengerek szabadságán nyugvó, világméretű angolszász szabadkereskedelem alternatívájaként jelent meg. A kereskedelem szabadsága együtt járt a tulajdon, a mozgás és a gondolat szabadságával, és ezen, az angolszász világuralmat lepező univerzális eszmék és a rájuk hivatkozó politikai gyakorlat ellen a népet és területét egybeforrasztó császári Németország vette fel a küzdelmet, amely konkrét rendet teremtett. Versailles Németország megosztásával igyekezett az államok univerzális nemzetközi rendszerét biztosítani, azonban az új *Reich* felemelkedése lehetőséget teremt az univerzalista politikai erő elleni ellenállásra, a saját konkrét nagytérrendjének kialakításával. A nagytér középpontja a birodalom, a német nép által saját területén létrehozott állami szervezettség és fegyelem, amelynek célja, hogy a nép készen álljon feladata, a vezetés ellátására, világnézetének alapelvei szerint. A birodalom megvédi nagytérét, amelyet gazdasági érdekei érvényesítése érdekében szervez meg a vele földrajzi összefüggésben álló területeken, ahol nem csupán politikai, de kulturális vezető szerepe is érvényesül, s ahol nem tűri külső hatalmak beavatkozását a saját Monroe-elvének megfelelően.

Nyilvánvaló, hogy Hitler 1939-ben bejelentett élettér doktrínája – közvetítéssel – hasznosította Schmitt mindezen elgondolásait, s így a korabeli brit sajtóban Schmitt a náci rendszer fő külpolitikai tanácsadójaként tűnt fel. Ugyanakkor Schmitt figyelmeztetést és bírálatot kapott a náci vezetés részéről. Figyelmeztették, hogy ne nagyon kérkedjen elméletével, mivel Hitler a sajátjának tekinti az élettér-doktrínát, és főként azért bírálta, különösen Himmler és munkatársai, mert Schmitt elméletéből következően Németország nem avatkozhatott volna más nagyhatalmak nagytérrendjébe. Igaz, Göring megvédte Schmittet a bírálatoktól. Schmitt a Ribbentrop–Molotov-paktumot úgy tekintette, mint két nagyhatalom nagytérrendjének az elhatárolását. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy Schmitt elképzelései mennyiben estek egybe a náci hódítási politikájával, akkor az 1939 ősze és az 1941 nyara közötti időszakról mondhatjuk azt, hogy az egybeesés fennállt. Az Anglia elleni invázió elhalasztásával, tehát a tengerek szabadságára támaszkodó, univerzális rendre törekvő főellenség elleni döntő csapás félretételével Hitler elszakadt a Schmitt-féle teóriától. Teljes és végleges lett a szakítás a Szovjetunió, tehát egy másik konkrét nagytérrend elleni támadással.

Schmitt 1955-ben a föld új *nomoszá*nak, a világ új rendjének három lehetséges forgatókönyvét vázolta fel. Az első forgatókönyv az Egyesült Államok egyetemes birodalmának és világuralmának kialakulásával számol. A második szerint az Egyesült Államok átveszi Nagy-Britannia egykori szerepét és kívülről garantálja Európa békéjét. Schmitt a harmadikat preferálta, amely előre jelezte a korlátozott számú blokkok közötti területi megosztáson alapuló nagytérrend létrejöttét.

Az eszmétörténet iróniája, hogy Schmittnek a nemzetközi jogi formalizmussal szemben tanúsított ellenségességét olyan tudósok vitték tovább, akiktől ő aligha várta. Így például Hans Morgenthau, a nemzetközi kapcsolatok elméletének egyik alapító atyja – aki nemzetközi jogásként kezdte pályafutását Németországban, és akinek zsidó származása miatt kellett onnan emigrálnia. A Morgenthau fő művében (MORGENTHAU 1948) kifejtett hatalmi realizmusnak pedig közismert, az elméleten túl, egyúttal gyakorlati tanítványa a szintén német zsidó származású Henry Kissinger lett.

A hatástörténet rövid jelzésével elérkeztünk a tanulmány elején feltett három kérdésre adható válaszokhoz, amelyek Schmitt nézetrendszerének aktualizálhatóságára vonatkoznak.

Noha élete utolsó szakaszában Schmitt bírálta az európai közösségi jogalkotás jogi technicizmusát, amit hívei mint a haladás szellemének megtestesítőjét állítanak be, mégis, a *Die legale Weltrevolution* megközelítésében is (az angolszász univerzális individualista materializmus ellenértelmezéseként) elgondolható számára az európai egység (SCHMITT 1978). Egy ilyen fajta szellemi Európa mint a globális erőkkal szembeni integráció a maga konkrét nagytérrendjével, kapcsolatba hozható a nemzetközi viszonyok Schmitt-féle felfogásával. Persze az is igaz, hogy az effajta spirituális értelmezést vallók, akik a középkori Respublica Christianát tekintik mintának, nem tudnak mit kezdeni a Schmitt korábbi értelmezésének centrumába helyezett német birodalmi vezérszereppel.

Az amerikai hegemonia korszakában, a globalizáció arctalan univerzális erőivel szembeni védekezést keresve, Schmitt nézetei főként azok számára tűnhetnek felhasználhatónak kritikai felfogásukkal, akik a kiutat a regionális gazdasági-politikai blokkokban keresik. Az univerzális nemzetközi jogrend absztrakt normativizmusának elvetését azonban már ők sem követhetik. Az európai integrációnak mint a legjobban szervezett gazdasági-politikai blokknak jogi rendje ugyanis ezen nyugszik. A közösségi jog szupremáciája a tagállami jogrendszerek felett egyben az absztrakt közösség elsőbbségét jelenti a konkrét tagállami érdekek felett. Igaz, a súlyozott döntéshozatal és a helyek súlyozott elosztása a vezető intézményekben fontos kivétel, ám ez értelmezhető úgy is, mint a nyers tények tudomásulvétele az absztrakt egyenlőséggel szemben. Ez a „tudomásulvétel” azonban lehetővé teszi változó koalíciók révén a kis tagállamok érdemi szerepét és a viszonylagos kiegyenlítést. Ezért végezetül mondhatjuk azt, hogy a nyers tények, a konkrét gazdasági-hatalmi erőviszonyok szerepe döntő, de nem abszolút.

IRODALOM

- CARTY, Anthony 2001. Carl Schmitt's Critique of Liberal International Legal Order between 1933 and 1945. *Leiden Journal of International Law*, 14. 25–76.
- KOSKENNIEMI, Martti 1989. *From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument*. Helsinki: Finnish Lawyers' Publishing Company.
- KOSKENNIEMI, Martti 2001. *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law, 1870–1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORGENTHAU, Hans 1948. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- SCHMITT, Carl 1934. *Nationalsozialismus und Völkerrecht*. Berlin: Junker und Dünhaupt.
- SCHMITT, Carl 1941. *Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*. Berlin.
- SCHMITT, Carl 1950. *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Köln: Greven.
- SCHMITT, Carl 1978. Die legale Weltrevolution: Politischer Mehrwert als Prämie auf juristische Legalität und Superlegalität. *Der Staat*, 17. 321–339.
- VAGTS, Detlev F. 1990. International Law in the Third Reich. *American Journal of International Law*, 84. 661–704.